

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΑΔΕΙΟΔΟΤΗΣΗΣ ΡΑΔΙΟΤΗΛΕΟΠΤΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ ΣΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΣΔΑ

Αλεξάνδρα – Χριστίνα Ζησοπούλου, Υποψήφια Δ.Ν., Δικηγόρος

1. Εισαγωγή

Η υποβολή των ραδιοτηλεοπτικών μέσων σε καθεστώς αδειοδότησης, για την οποία πολύς λόγος έγινε πρόσφατα με αφορμή την απόφαση της Ολ. ΣτΕ 95/2017¹ και της έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης που προηγήθηκε, δεν αποτελεί ίδιον γνώρισμα της ελληνικής έννομης τάξης, αλλά έχει απασχολήσει επανειλημμένα υπερεθνικά δικαιοδοτικά όργανα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συγκεκριμένα το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ΕΔΔΑ/ το Δικαστήριο).

Σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 1 της ΕΣΔΑ το δικαίωμα της ελευθερίας έκφρασης περιλαμβάνει το δικαίωμα κάθε ατόμου και του κοινού να λαμβάνει και να μεταδίδει ελεύθερα πληροφορίες και ιδέες, χωρίς την επέμβαση των δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Η κατοχύρωση των ελευθεριών αυτών, ωστόσο, δεν είναι απεριόριστη, αφού, αφενός, πρέπει να ασκούνται στα όρια που σκιαγραφεί η παράγραφος 2 του ίδιου άρθρου, αφετέρου, δεν κωλύει τα κράτη να υποβάλουν τις επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου και τηλεόρασης σε κανονισμούς έκδοσης αδειών λειτουργίας.

Το ΕΔΔΑ έχει εξάρει επανειλημμένα το ρόλο των ραδιοτηλεοπτικών μέσων στη μετάδοση πληροφοριών², αλλά και τη λειτουργία τους ως πηγών ψυχαγωγίας εντός της οικίας του θεατή ή ακροατή³. Κοινό παρονομαστή της νομολογίας του Δικαστηρίου αποτελεί η σκέψη ότι ο πλουραλισμός βρίσκεται στον πυρήνα της δημοκρατικής κοινωνίας και το κράτος οφείλει να είναι ο εγγυητής του υπέχοντας ταυτόχρονα θετικές και αρνητικές υποχρεώσεις. Για το λόγο αυτό τα κράτη πρέπει να διασφαλίζουν την πρόσβαση σε ακριβείς και αντικειμενικές πληροφορίες μέσω της τηλεόρασης και του ραδιοφώνου και να προστατεύουν

¹ Ολ. ΣτΕ 95/2017

² Υπόθεση *Jersild κατά Δανίας*, προσφυγή No 15890/89, απόφαση της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1994, παρ. 31, Υπόθεση *Pedersen και Baadsgaard κατά Δανίας* [Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως], προσφυγή No 49017/99, παρ. 79

³ ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ Τ., σε ΣΙΣΙΛΙΑΝΟΣ Λ. – Α., *Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Ερμηνεία κατ' άρθρο*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 404, Υπόθεση *Murphy κατά Ιρλανδίας*, προσφυγή No 44179/98, απόφαση της 10^{ης} Ιουλίου 2003, παρ. 73–74, διαθέσιμη εδώ <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-61207%22%5D%7D>

την πολυφωνία μέσω της ύπαρξης προγραμμάτων που αντανakλούν την ποικιλία των ιδεών μιας συγκεκριμένης κοινωνίας⁴.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η συστηματική παρουσίαση των πορισμάτων της νομολογίας του ΕΔΔΑ, αλλά και των κατευθυντήριων γραμμών που περιέχονται στις συστάσεις της Επιτροπής Υπουργών επί των σημαντικότερων ζητημάτων που ανακύπτουν στη θεματική της αδειοδότησης ραδιοτηλεοπτικών μέσων.

2. Συστηματική θέση της διάταξης περί ραδιοτηλεοπτικών αδειών στην ΕΣΔΑ

Η διατύπωση της διάταξης για τις ραδιοτηλεοπτικές άδειες, σε συνδυασμό με τη συστηματική της τοποθέτηση στην πρώτη παράγραφο του άρθρου 10 θα μπορούσε να δημιουργήσει την εντύπωση ότι το Κράτος δεν δεσμεύεται κατά την θεσμοθέτηση του εθνικού συστήματος αδειοδότησης από τους περιορισμούς των περιορισμών της παραγράφου 2. Το εδάφιο γ' της παραγράφου 1 αναφέρεται στο «παρόν άρθρο» σαν σύνολο και όχι στην «παρούσα παράγραφο»⁵ ή στα «προηγούμενα εδάφια της ίδιας παραγράφου», αφήνοντας να εννοηθεί ότι τα αντίβαρα στους περιορισμούς της ελευθερίας έκφρασης και πληροφόρησης που παρατίθενται στην παράγραφο 2 δεν κωλύουν ούτε περιορίζουν τα κρατικά όργανα όταν αποφασίζουν για την απονομή των αδειών. Το συμπέρασμα αυτό δείχνει να ενισχύεται από τη θέση του σχετικού εδαφίου στην πρώτη παράγραφο η οποία σκιαγραφεί το περιεχόμενο της ελευθερίας αντί της δεύτερης που θεσπίζει τους θεμιτούς περιορισμούς στο δικαίωμα⁶.

Παρά την τοποθέτησή του, ωστόσο στην πρώτη παράγραφο, το εδάφιο γ' αποτελεί ακόμα έναν περιορισμό, μια διατύπωση, έναν όρο στον οποίο υποβάλλεται η ελευθερία έκφρασης και για το λόγο αυτό θα πρέπει να υπακούει στις αυστηρές προϋποθέσεις της παραγράφου 2. Το Δικαστήριο είχε την ευκαιρία να αποσαφηνίσει το πεδίο εφαρμογής και τον τρόπο εφαρμογής του εδαφίου γ' σε δύο κυρίως υποθέσεις. Στην υπόθεση *Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας* αναφέρθηκε στην αιτιολογία και τον τρόπο εισαγωγής της διάταξης στη Σύμβαση, που σχετιζόταν με τον περιορισμένο αριθμό των διαθέσιμων συχνοτήτων, καθώς και με την πολιτική ανησυχία πολλών κρατών ότι η ραδιοτηλεοπτική μετάδοση πρέπει να

⁴ Freedom Of Expression And The Broadcasting Media, Thematic Factsheet, Απρίλιος 2016, διαθέσιμο εδώ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680631e3c>.

⁵ Δηλαδή στην παράγραφο 1.

⁶ Pieter VAN DIJK P./VAN HOOFF F./VAN RIJN A./ZWAAK L., *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, Intersentia, 4th edition, σ. 808.

τους ανήκει κατ' αποκλειστικότητα⁷. Έκτοτε, η τεχνολογική πρόοδος, αλλά και η κατάργηση των εθνικών μονοπωλίων μετέβαλαν σημαντικά την κατάσταση.

Πέρα από την ιστορική ερμηνεία της διάταξης, η συστηματική ερμηνεία απαιτεί την εξέταση του αντικειμένου και του σκοπού της στο πλαίσιο του άρθρου 10 ως συνόλου και ιδίως, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις απαιτήσεις της δεύτερης παραγράφου⁸. Προκύπτει, έτσι, ότι τεχνικοί λόγοι επιβάλλουν την πρόβλεψη στη Σύμβαση δυνατότητας επιβολής ελέγχου μέσω καθεστώτος αδειοδότησης των ραδιοηλεκτρικών μέσων στα κράτη⁹. Κατά τα λοιπά, τα μέτρα που λαμβάνουν τα κράτη στο πλαίσιο διαδικασιών παροχής άδειας πρέπει να είναι σύμφωνα με τους ορισμούς της παραγράφου 2, διαφορετικά θα οδηγούμασταν σε αποτελέσματα αντίθετα από το σκοπό του άρθρου 10 ως συνόλου¹⁰.

Το Δικαστήριο προχώρησε περαιτέρω τη σκέψη του στην υπόθεση *Informationsverein Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας*, επισημαίνοντας ότι το σύστημα αδειοδότησης, πέρα από τη ρύθμιση τεχνικών λόγων μπορεί να εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, όπως η φύση και οι στόχοι του αιτούντος καναλιού, το δυνητικό κοινό του σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο, τα δικαιώματα και οι ανάγκες του συγκεκριμένου κοινού και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από διεθνή νομοθετικά κείμενα¹¹. Η λήψη υπόψη και άλλων παραγόντων και οι συνακόλουθοι περιορισμοί μπορεί να οδηγήσουν σε παρεμβάσεις που να κρίνονται θεμιτές υπό το άρθρο 10 παρ. 1 εδ. γ', αλλά να μην ανταποκρίνονται στους σκοπούς της παραγράφου 2. Για το λόγο αυτό το κατά περίπτωση σύστημα αδειοδότησης και οι όποιες παρεμβάσεις δυνάμει αυτού πρέπει να ελέγχονται υπό το φως των προϋποθέσεων της δεύτερης παραγράφου¹².

Από τα ανωτέρω καθίσταται σαφές ότι το επιτρεπτό της υποβολής των ραδιοηλεκτρικών μέσων σε καθεστώς αδειών αποτελεί ακόμη έναν περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης και πληροφόρησης και παρά το γεγονός ότι τοποθετείται στην περιγραφική της ελευθερίας παράγραφο, θα πρέπει να ερμηνεύεται περιοριστικά, σε συνάρτηση με τους ορισμούς της δεύτερης παραγράφου και τα ισχύοντα για κάθε άλλο περιορισμό, όρο και διατύπωση που

⁷ Υπόθεση *Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας*, Προσφυγή No 10890/94, απόφαση της 28^{ης} Μαρτίου 1990, παρ. 59, διαθέσιμη εδώ <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57623%22%5D%7D>.

⁸ *Idem*, παρ. 61.

⁹ *Idem*, παρ. 60.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ Υπόθεση *Informationsverein Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας*, προσφυγή No 13914/88; 15041/89; 15717/89; 17207/90, Απόφαση της 24^{ης} Νοεμβρίου 1993, παρ. 32 διαθέσιμη εδώ <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57854%22%5D%7D>.

¹² Υπόθεση *Informationsverein Lentia και άλλοι κατά Αυστρίας*, *op.cit.*, παρ. 32.

περιχαράκωνει το δικαίωμα. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ότι η εισαγωγή αντίστοιχων διατάξεων σε άλλα διεθνή κείμενα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων και συγκεκριμένα στο άρθρο 19 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα αποφεύχθηκε υπό το φόβο της χρήσης της προς το σκοπό του περιορισμού της ελευθερίας έκφρασης με το προκάλυμμα του τεχνικού ελέγχου και της ρύθμισης της χρήσης των ραδιοσυχνοτήτων¹³.

3. Άρνηση χορήγησης ραδιοτηλεοπτικών αδειών και θεμιτοί περιορισμοί

Η άρνηση χορήγησης ραδιοτηλεοπτικής άδειας αποτελεί παρέμβαση στην άσκηση του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης και της πληροφόρησης, αφού οι εγγυήσεις του άρθρου 10 δεν περιορίζονται στο περιεχόμενο των ιδεών ή των πληροφοριών αλλά καταλαμβάνουν και τα μέσα μετάδοσης και λήψης αυτών¹⁴. Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, για να είναι θεμιτός ο περιορισμός του δικαιώματος λήψης και μετάδοσης πληροφοριών και, κατ' επέκταση η άρνηση χορήγησης άδειας, θα πρέπει να τίθεται σύμφωνα με τους ορισμούς της παραγράφου 2 του άρθρου 10¹⁵. Απαιτείται, λοιπόν, να προβλέπεται στο νόμο και να αποτελεί το αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία για την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών¹⁶.

α. Πρόβλεψη στο νόμο

Η νομοθετική πρόβλεψη του περιορισμού είναι αναγκαία προϋπόθεση για να θεωρηθεί θεμιτός ο περιορισμός του δικαιώματος πληροφόρησης. Ωστόσο, η απλή θέσπιση σχετικών νομοθετικών διατάξεων δεν αποτελεί επαρκή συνθήκη. Το σύστημα αδειοδότησης απαιτείται να διαρθρώνεται επί τη βάση ενός σαφούς και ακριβούς νομοθετικού πλαισίου, το οποίο να επιτρέπει στους ενδιαφερόμενους φορείς – επιχειρήσεις ραδιοφωνίας και τηλεόρασης – να τον κατανοήσουν και να προβλέψουν τις συνέπειες εφαρμογής του¹⁷. Έτσι, τα κριτήρια βάσει των οποίων θα εξετασθεί η υπονηφιότητα ενός φορέα για την παροχή άδειας πρέπει να επιτρέπουν την αντικειμενική και αμερόληπτη αξιολόγησή του. Για παράδειγμα, προϋποθέσεις όπως η εμπειρία στην παραγωγή τηλεοπτικών προγραμμάτων και οι

¹³ Document A/5000 of the sixteenth session of the United Nations General Assembly, 5 December 1961, παρ. 23.

¹⁴ Υπόθεση *AUTRONIC AG κατά Ελβετίας*, προσφυγή No 12726/87, απόφαση της 22ας Μαΐου 1990, παρ. 47, Υπόθεση *Leveque κατά Γαλλίας*, προσφυγή No 35591/97, απόφαση της 23^{ης} Νοεμβρίου 1999, Υπόθεση *Glas Nadezhda EOOD και Anatoliy Elenkov κατά Βουλγαρίας*, Υπόθεση No 14134/02, απόφαση της 11ης Οκτωβρίου 2007, παρ. 44.

¹⁵ Υπόθεση *AUTRONIC AG κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 52 επ.

¹⁶ Άρθρο 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ.

¹⁷ Υπόθεση *Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov κατά Βουλγαρίας*, *op.cit.*, παρ. 45.

διαθέσιμοι τεχνολογικοί πόροι του αιτούντος άδεια παρουσιάζουν μεγαλύτερο βαθμό σαφήνειας σε σχέση με κριτήρια όπως η εξυπηρέτηση κοινωνικών σκοπών, στην αξιολόγηση των οποίων εύκολα μπορεί να υπεισέλθουν υποκειμενικές σταθμίσεις¹⁸.

Έχει κριθεί σχετικά, ότι παρά τον έντονα τεχνικό και περίπλοκο χαρακτήρα των συμβάσεων περί διεθνών τηλεπικοινωνιών, οι κανόνες αυτοί μπορούν να θεωρηθούν σαφείς όταν απευθύνονται σε μια εταιρεία που επιθυμεί να παράσχει διασυνοριακές ραδιοτηλεοπτικές υπηρεσίες και η οποία αναμένεται να είναι επαρκώς ενημερωμένη επ' αυτών, ζητώντας, εν ανάγκη τη συνδρομή ειδικών¹⁹. Αντιθέτως, εθνικός νόμος που δεν επέτρεπε στις προσφεύγουσες εταιρείες να προβλέψουν με σχετική βεβαιότητα το χρονικό διάστημα κατανομής των συχνοτήτων για τις οποίες τους είχε χορηγηθεί άδεια, ώστε να προβούν στην εκτέλεση των απαραίτητων εργασιών κρίθηκε ότι δεν πληροί τις προϋποθέσεις ακρίβειας και προβλεψιμότητας και είναι αντίθετος στο άρθρο 10²⁰.

Εξάλλου, δεν αρκεί ο νόμος να είναι σαφής και προσβάσιμος, αλλά απαιτείται κατά την εφαρμογή του η αποτροπή αυθαιρεσιών εκ μέρους της κρατικής εξουσίας²¹. Για το λόγο αυτό πρέπει να προβλέπει επαρκείς εγγυήσεις και κατάλληλα μέσα νομικής προστασίας έναντι αθέμιτων παρεμβάσεων των δημόσιων αρχών, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί να περιλαμβάνουν διαδικασίες ελέγχου από τα δικαστήρια²². Συνακόλουθα έχει κριθεί ότι στοιχειοθετείται παραβίαση στην περίπτωση Εθνικής Επιτροπής Ραδιοτηλεόρασης, η κρίση της οποίας θεωρείται ανέλεγκτη από το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο με την αιτιολογία ότι η απονομή ή μη ραδιοτηλεοπτικών αδειών υπόκειται στην απόλυτη διακριτική της ευχέρεια²³.

β. Εξυπηρέτηση νόμιμου σκοπού

Η εξέλιξη της αντίληψης του Δικαστηρίου για το «νόμιμο σκοπό» που εξυπηρετούν οι ρυθμιστικές της διαδικασίας αδειοδότησης εθνικές διατάξεις παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς αντανακλά την τεχνολογική πρόοδο στον τομέα των ραδιοτηλεοπτικών μέσων και τη συνακόλουθη ευελιξία της νομολογίας στην ερμηνεία αόριστων νομικών εννοιών.

¹⁸ Υπόθεση *Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov κατά Βουλγαρίας*, *op.cit.*, παρ. 48.

¹⁹ Υπόθεση *Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 68.

²⁰ Υπόθεση *Centro Europa 7 S.r.l. και Di Stefano κατά Ιταλίας* [Τμήμα Ευρείας Συνθέσεως], προσφυγή No 38433/09, απόφαση της 7^{ης} Ιουνίου 2012. Judgment 7.6.2012 [GC], παρ. 154.

²¹ Υπόθεση *Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov κατά Βουλγαρίας*, *op.cit.*, παρ. 49.

²² *Idem*, παρ. 46.

²³ *Idem*, παρ. 51.

Αρχικά, η ερμηνεία του νόμιμου σκοπού προσανατολιζόταν κυρίως στην ανάγκη ρύθμισης τεχνικών πλευρών, όπως η πρόληψη της αναρχίας στην ραδιοτηλεοπτική επικοινωνία, η ορθή εμπορική χρήση του (περιορισμένου) φάσματος των διαθέσιμων συχνοτήτων και η διαφύλαξη της τάξης στις διεθνείς τηλεπικοινωνίες²⁴. Πέρα από τη ρύθμιση καθαρά τεχνικών ζητημάτων, ωστόσο, ακόμα και σε εκείνο το πρώιμο στάδιο της νομολογίας περί ραδιοτηλεοπτικών αδειών ανιχνεύονται ψήγματα ουσιαστικών κριτηρίων για την αξιολόγηση της εξυπηρέτησης νόμιμων σκοπών, όπως η απαγόρευση αποκάλυψης και διάδοσης απόρρητων πληροφοριών²⁵ ή η προστασία των δικαιωμάτων τρίτων²⁶.

Η στροφή της νομολογίας σε καθαρά ουσιαστικά κριτήρια έγινε πιο εμφανής λίγα χρόνια αργότερα και υπαγορεύτηκε από την πρόοδο της τεχνολογίας και την αδυναμία των κρατών να θεμελιώσουν την επιβολή ελέγχου στον προκαθορισμένο και περιορισμένο αριθμό των συχνοτήτων. Έτσι, νόμιμο σκοπό για την επιβολή περιορισμού μπορεί να αποτελεί η διαφύλαξη των δικαιωμάτων και η εξυπηρέτηση των αναγκών του κοινού, μέσω της αξιολόγησης της φύσης και των στόχων του αιτούντος ραδιοτηλεοπτικού φορέα²⁷. Η στάθμιση για τον προσδιορισμό του νόμιμου σκοπού μπορεί να υπεισέρχεται και σε μη απαριθμούμενες στην παράγραφο 2 του άρθρου 10 περιπτώσεις και να φτάνει έως την αξιολόγηση της ποιότητας των προτεινόμενων προγραμμάτων και τη διασφάλιση της ισόρροπης κατανομής του ραδιοτηλεοπτικού χρόνου²⁸. Καθίσταται σαφές από τα παραπάνω ότι ο έλεγχος του νόμιμου σκοπού συνέχεται με την θετική υποχρέωση του Κράτους προς διασφάλιση του πλουραλισμού στα ΜΜΕ και της ποιοτικής στάθμης των προβαλλόμενων προγραμμάτων.

γ. Περιορισμός αναγκαίος σε μια δημοκρατική κοινωνία

Τα κράτη είναι κατ' αρχήν ελεύθερα να αποτιμήσουν την αναγκαιότητα του επιβαλλόμενου περιορισμού. Η διακριτική τους ευχέρεια, ωστόσο, συνυπάρχει με αυστηρό έλεγχο σε ευρωπαϊκό επίπεδο, που επιτάσσει η παρέμβαση – ανάλογα με τη βαρύτητά της – να υπαγορεύεται από επιτακτική κοινωνική ανάγκη ώστε να θεωρείται θεμιτή²⁹. Η

²⁴ Υπόθεση *Groppera Radio AG κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 69 – 70, Υπόθεση *AUTRONIC AG κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 58 – 59.

²⁵ Υπόθεση *AUTRONIC AG κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 59.

²⁶ Υπόθεση *Groppera Radio AG κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 70.

²⁷ Υπόθεση *Informationsverein Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας*, *op.cit.*, παρ. 32.

²⁸ Υπόθεση *Demuth κατά Ελβετίας*, προσφυγή No 38743/97, απόφαση της 5^{ης} Νοεμβρίου 2002, παρ. 37 διαθέσιμη εδώ <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60724%22%5D%7D>.

²⁹ Υπόθεση *Tele 1 Privatfernsehgesellschaft mbH κατά Αυστρίας*, προσφυγή No 32240/96, απόφαση της 20^{ης} Οκτωβρίου 1997, παρ. 34.

αναγκαιότητα του περιορισμού και η συνακόλουθη συμφωνία ή μη της εθνικής νομοθεσίας και πρακτικής με τη Σύμβαση κρίνεται από το Δικαστήριο κατά περίπτωση και με βάση τα περιστατικά συγκεκριμένης υπόθεσης.

Έχει κριθεί σχετικά ότι η απαγόρευση καλωδιακής αναμετάδοσης προγραμμάτων ραδιοφωνικού σταθμού ευρισκόμενου στην Ιταλία θεωρήθηκε απόλυτα αναγκαία μέθοδος για την αποφυγή καταστρατηγήσεων του νόμου. Το επιλεγέν μέτρο δεν συνιστούσε λογοκρισία του περιεχομένου ή των πολιτικών τάσεων των προγραμμάτων, αλλά ελήφθη κατά του ραδιοτηλεοπτικού σταθμού επειδή οι αρχές του ελβετικού κράτους βασίμως έκριναν ότι πρόκειται για ελβετικό οργανισμό ο οποίος λειτουργούσε εκτός συνόρων (στο ιταλικό έδαφος), προκειμένου να καταστρατηγήσει τη ισχύουσα στην Ελβετία νομοθετική ρύθμιση για τις ραδιοτηλεοπτικές εκπομπές³⁰.

Στην υπόθεση *United Christian Broadcasters Ltd κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, μια θρησκευτική οργάνωση στράφηκε κατά της απόφαση του κράτους να της επιτρέψει να συμμετάσχει σε διαγωνισμό για τη χορήγηση άδειας ραδιοφωνικής εκπομπής εθνικής εμβέλειας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι, δεδομένου του περιορισμένου εύρους του φάσματος ραδιοσυχνοτήτων, η επιλογή του αποκλεισμού θρησκευτικής οργάνωσης ανταποκρίνεται στο στόχο της ικανοποίησης κατά το δυνατόν μεγαλύτερου αριθμού ακροατών και εξυπηρετεί το σκοπό του σεβασμού των θρησκευτικών πεποιθήσεων σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία, αποτελώντας θεμιτό περιορισμό υπέρ της προστασίας των δικαιωμάτων τρίτων κατά το άρθρο 10 παρ. 2 ΕΣΔΑ³¹. Εξάλλου, ο περιορισμός δεν ήταν υπέρμετρος, αφού οι θρησκευτικές οργανώσεις διέθεταν δικαίωμα συμμετοχής σε διαγωνισμό για την απονομή άδειας εκπομπής σε ραδιοσυχνότητες τοπικής εμβέλειας³².

Παραβίαση του άρθρου 10 δεν στοιχειοθετείται ούτε στην περίπτωση άρνησης χορήγησης άδειας σε ιδιωτική επιχείρηση που επιθυμούσε την προβολή τηλεοπτικού προγράμματος εξειδικευμένου στην παρουσίαση οχημάτων και αξεσουάρ αυτοκινήτων, καθώς ένα τέτοιο πρόγραμμα αδυνατούσε να παράσχει στο κοινό γενικές και αντικειμενικές πληροφορίες ποικίλου περιεχομένου και να ανταποκριθεί στο στόχο προαγωγής της πολιτιστικής

³⁰ Υπόθεση *Groppera Radio AG και λοιποί κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 73.

³¹ Υπόθεση *United Christian Broadcasters Ltd κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, προσφυγή Νο 44802/98, απόφαση της 7^{ης} Νοεμβρίου 2000, παρ. 1.

³² *Idem*, παρ. 1.

πολυμορφίας μιας χώρας με ιδιαίτερο πολιτικό σύστημα και λαογραφική δομή όπως η Ελβετία³³.

Αντιθέτως, έχει κριθεί ότι η ύπαρξη κρατικού μονοπωλίου δεν αποτελεί επαρκή αιτιολογία για να θεμελιώσει περιορισμούς στο δικαίωμα πληροφόρησης του άρθρου 10 μέσω της άρνησης χορήγησης άδειας σε ιδιωτικούς σταθμούς³⁴.

δ. Αιτιολογία απορριπτικών αποφάσεων

Η άρνηση απονομής ραδιοτηλεοπτικών αδειών δεν αρκεί να στηρίζεται σε σαφή κριτήρια που τίθενται στο νόμο, αλλά θα πρέπει να αιτιολογείται κατά περίπτωση. Η αρμόδια εθνική αρχή θα πρέπει να εξηγεί τους τρόπους με τους οποίους εφαρμόζει τις προϋποθέσεις του νόμου κατά την κρίση των υποψηφιοτήτων για τη χορήγηση αδειών³⁵. Έτσι, η επανειλημμένη άρνηση Εθνικής Επιτροπής Ραδιοτηλεόρασης να χορηγήσει άδεια χωρίς να παρουσιάζει τους λόγους για τις απορριπτικές αποφάσεις κρίθηκε ότι αντίκειται στο άρθρο 10. Κατά τη διενέργεια της διαγωνιστικής διαδικασίας, οι συμμετέχουσες εταιρείες παρουσίαζαν τις υποβληθείσες προσφορές, οι οποίες στη συνέχεια βαθμολογούνταν από την Επιτροπή, χωρίς να αναλύονται οι λόγοι για τους οποίους θεωρούνταν ότι μια προσφορά ανταποκρινόταν πληρέστερα στα κριτήρια του διαγωνισμού έναντι των υπολοίπων, και ανακοινωνόταν ο νικητής³⁶. Με τον τρόπο αυτό οι διαγωνιζόμενες εταιρείες, αλλά και το κοινό αδυνατούσαν να πληροφορηθούν για τη βάση επί της οποίας η Επιτροπή Ραδιοτηλεόρασης ασκούσε τη διακριτική της ευχέρεια κατά τη χορήγηση των αδειών.

4. Επιβολή κρατικού μονοπωλίου και λειτουργία της εθνικής ραδιοτηλεόρασης

Η δημόσια ραδιοτηλεόραση συνυπάρχει, σήμερα, με πλήθος ιδιωτικών σταθμών σε ένα περιβάλλον μιντιακού πλουραλισμού και διαδικτυακής υπερπροσφοράς οπτικοακουστικού περιεχομένου³⁷. Η μορφή του ραδιοτηλεοπτικού τοπίου, ωστόσο, ήταν άκρως διαφορετική στο παρελθόν με τα κράτη να αρνούνται τη χορήγηση αδειών λειτουργίας σε ιδιωτικούς σταθμούς διεκδικώντας το μονοπώλιο στη μετάδοση πληροφοριών. Η κατάσταση αυτή οδήγησε το ΕΔΔΑ στην παροχή διευκρινίσεων με αφορμή την υπόθεση *Informationsverein*

³³ Υπόθεση *Demuth κατά Ελβετίας*, *op.cit.*, παρ. 44 – 45.

³⁴ Υπόθεση *Informationsverein Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας*, *op.cit.*, Υπόθεση *Tele 1 Privatfernsehgesellschaft mbH κατά Αυστρίας*, *op.cit.*

³⁵ Υπόθεση *Meltex Ltd και Movsesyan κατά Αρμενίας*, προσφυγή No 32283/04, απόφαση της 17^{ης} Ιουνίου 2008, παρ. 82.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Recommendation 1878 (2009) of the Parliamentary Assembly of the CoE on Funding of public service broadcasting.

*Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας*³⁸ και στη συνακόλουθη απελευθέρωση της αδειοδότησης ιδιωτικών φορέων.

Το Δικαστήριο εκκινεί από τη διαπίστωση ότι η εφαρμογή μονοπωλιακού καθεστώτος στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα ενημέρωσης μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογημένη, υπό την έννοια ότι συμβάλλει στην ποιότητα και στην ισορροπία των προγραμμάτων μέσω του ελέγχου που ασκείται από τις αρχές³⁹. Το πρόβλημα που τίθεται, επομένως, είναι αν η παρέμβαση του Κράτους, με τη μορφή άρνησης χορήγησης άδειας σε ιδιωτικούς σταθμούς είναι αναγκαίο μέτρο σε μια δημοκρατική κοινωνία⁴⁰. Η επιβολή κρατικού μονοπωλίου αποτελεί σοβαρότατο περιορισμό της ελευθερίας έκφρασης και πληροφόρησης και μπορεί να θεωρηθεί επιτρεπτός μόνο όταν ανταποκρίνεται σε κάποια επιτακτική ανάγκη⁴¹. Εξάλλου, χάρη στην τεχνολογική πρόοδο, η ύπαρξη περιορισμένου αριθμού συχνοτήτων ή καναλιών δεν αποτελεί επαρκές επιχειρήμα για την επιβολή ενός τέτοιου είδους υπέρμετρου περιορισμού⁴². Εξίσου αδύναμο κρίθηκε και το επιχειρήμα ότι η αγορά δεν μπορεί να αντέξει μεγάλο αριθμό ιδιωτικών καναλιών, καθώς η εμπειρία άλλων ευρωπαϊκών κρατών κατέδειξε ότι η συνύπαρξη δημόσιων και ιδιωτικών σταθμών μπορεί να επιτευχθεί με σωστή οργάνωση και μέτρα που παρεμποδίζουν ιδιωτικούς φορείς να αποκτήσουν δεσπόζουσα θέση⁴³.

Εξίσου σημαντική με τη ρύθμιση του χώρου της ραδιοτηλεόρασης όταν συνυπάρχουν δημόσιοι και ιδιωτικοί φορείς είναι η παροχή κατάλληλων εγγυήσεων εκ μέρους του Κράτους για την ανεξαρτησία της εθνικής ραδιοτηλεόρασης ιδίως όταν οι ιδιωτικοί σταθμοί αδυνατούν να προσφέρουν μια αυθεντική εναλλακτική λύση για τη μετάδοση πληροφοριών⁴⁴. Την ανάγκη λειτουργίας των δημόσιων ραδιοτηλεοπτικών μέσων υπό συνθήκες διαφάνειας, αμεροληψίας και ανεξαρτησίας από πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα έχουν τονίσει επανειλημμένα με συστάσεις προς τα κράτη μέλη και διακηρύξεις τους η Επιτροπή Υπουργών και η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της

³⁸Υπόθεση *Informationsverein Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας*, *op.cit.*, διαθέσιμη εδώ <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57854%22%5D%7D>.

³⁹ *Informationsverein Lentia and Others v. Austria*, παρ. 33, ΜΑΓΓΑΝΑΣ Α. / ΚΑΡΑΤΖΑ Λ., Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, Νομική Βιβλιοθήκη, 2002, σ. 227.

⁴⁰ ΜΑΓΓΑΝΑΣ Α./ΚΑΡΑΤΖΑ Λ., *Ibid*, *Informationsverein Lentia και λοιποί κατά Αυστρίας*, *op.cit.*, παρ. 34.

⁴¹ *Idem*, παρ. 39.

⁴² *Ibid*.

⁴³ *Idem*, παρ. 42.

⁴⁴ ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ Τ., *op.cit.*, 403, Υπόθεση *Manole και λοιποί κατά Μολδαβίας*, προσφυγή Νο 13936/02, απόφαση της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 2009, διαθέσιμη εδώ <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-94075%22%5D%7D>.

Ευρώπης⁴⁵. Πέρα από αναφορές σε δικλείδες ασφαλείας για τον ορθό τρόπο λειτουργίας των εθνικών ραδιοτηλεοπτικών σταθμών, οι συστάσεις αυτές περιλαμβάνουν κατευθυντήριες οδηγίες για το περιεχόμενο των προγραμμάτων που προβάλλονται από δημόσια μέσα, τα οποία πρέπει να προωθούν την εκπαίδευση, τον πολιτισμό, την ψυχαγωγία και να κατατείνουν στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής μέσα από την ποικιλία των ιδεών και απόψεων που δημοσιοποιούν⁴⁶.

Το σύστημα προστασίας της ΕΣΔΑ, συνεπώς, δεν αρκείται στη διαφύλαξη της θεωρητικής πρόσβασης στην αγορά και στην πραγματική λειτουργία στις διαθέσιμες συχνότητες των ιδιωτικών ραδιοτηλεοπτικών φορέων, αλλά υπογραμμίζει την ανάγκη διασφάλισης της ανεξαρτησίας της εθνικής ραδιοτηλεόρασης και της ποικιλίας του προγράμματος ώστε να αποτυπώνεται η πολυφωνία των απόψεων εντός της κοινωνίας⁴⁷.

5. Ρυθμιστικές αρχές επιφορτισμένες με τη διεξαγωγή της διαδικασίας αδειοδότησης

Λιγότερο πλούσια εμφανίζεται η νομολογία του ΕΔΔΑ σε ό, τι αφορά το επιφορτισμένο με την απονομή των αδειών κρατικό όργανο. Πολύτιμη πηγή πληροφοριών στο συγκεκριμένο πεδίο αποτελεί, ωστόσο, η σύσταση της Επιτροπής Υπουργών στα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη για την ανεξαρτησία και τις λειτουργίες των ρυθμιστικών αρχών στον τομέα της ραδιοτηλεόρασης⁴⁸. Η σύσταση, εκκινώντας από το θεμελιώδη ρόλο της ραδιοτηλεόρασης στις δημοκρατικές διεργασίες και από την ιδιαίτερη δυναμική που αναπτύσσει ο κλάδος λόγω των τεχνολογικών εξελίξεων, εμμένει στην ανάγκη ρύθμισής του από εξειδικευμένα όργανα που απολαμβάνουν μεγάλο βαθμό ανεξαρτησίας και αυτονομίας⁴⁹. Οι κυβερνήσεις

⁴⁵ Declaration of the Committee of Ministers on the guarantee of the independence of public service broadcasting in the member states (2006), διαθέσιμο στο https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d7431, Recommendation (96)10 of the Committee of Ministers on the guarantee of the independence of public service broadcasting (1996), διαθέσιμο στο <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168050c770>, Recommendation 748 (1975) of the Parliamentary Assembly on the Role and management of national broadcasting, διαθέσιμο στο <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=14782&lang=en>, Recommendation 1641 (2004) of the Parliamentary Assembly on Public service broadcasting, διαθέσιμο στο <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17177&lang=en>, Recommendation 1878 (2009) of the Parliamentary Assembly on the Funding of public service broadcasting, διαθέσιμο στο <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17763&lang=en>.

⁴⁶ Recommendation 1641 (2004) of the Parliamentary Assembly on Public service broadcasting, σημείο 2.

⁴⁷ ΣΤΑΥΡΙΝΑΚΗ Τ., *op.cit.*, σ. 404.

⁴⁸ Recommendation Rec(2000)23 on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector (2000) adopted by the Committee of Ministers on 20 December 2000 at the 735th meeting of the Ministers' Deputies.

⁴⁹ Recommendation Rec(2000)23, Explanatory Memorandum to Recommendation Rec (2000) 23 on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector, παρ. 1.

των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, οφείλουν, κατά συνέπεια, να συστήσουν – σε περίπτωση που δεν το έχουν ήδη πράξει – ανεξάρτητες ρυθμιστικές αρχές στον τομέα της ραδιοτηλεόρασης και να θεσπίσουν τις κατάλληλες νομοθετικές διατάξεις που θα τους επιτρέψουν να εκπληρώσουν την αποστολή τους⁵⁰.

Δεδομένων των διαφορετικών πολιτικών συστημάτων και των ιδιαιτεροτήτων των εθνικών νομικών παραδόσεων, τα κράτη δεν δεσμεύονται ως προς τα μέσα που θα χρησιμοποιήσουν για την πραγμάτωση συνθηκών διαφάνειας, ανεξαρτησίας και αποτελεσματικής λειτουργίας των ρυθμιστικών αρχών. Σε κάθε περίπτωση, ωστόσο, και ανεξάρτητα από τη μορφή και νομική ενσωμάτωση που λαμβάνει η ρυθμιστική αρχή το κράτος πρέπει όχι μόνο να θεσπίζει κατάλληλο και σαφές νομικό πλαίσιο, αλλά και να διασφαλίζει την ύπαρξη συνθηκών πραγματικής ανεξαρτησίας των αρχών αυτών, αποτρέποντας παρεμβάσεις στη δραστηριότητά τους. Η σχετική με τις ρυθμιστικές αρχές νομοθεσία οφείλει να τις προστατεύει από κάθε είδους επιρροές, ιδίως πολιτικής και οικονομικής φύσης. Αυτό επιτυγχάνεται με τη θέσπιση διατάξεων που καθορίζουν τον τρόπο διορισμού των μελών τους, τις πηγές από τις οποίες προέρχεται η χρηματοδότησή τους, τις βασικές αρχές λειτουργίας τους και τις αρμοδιότητές τους.

Στην υπόθεση *Manole και λοιποί κατά Μολδαβίας*, με αφορμή την επιβολή καθεστώτος λογοκρισίας σε δημοσιογράφους από το κρατικά ελεγχόμενο δίκτυο TRM, το Δικαστήριο επικαλέστηκε μεταξύ άλλων την ανωτέρω σύσταση της Επιτροπής Υπουργών αναφερόμενο σε όργανο που κατ' επίφαση έφερε χαρακτηριστικά ρυθμιστικής αρχής⁵¹. Ειδικότερα, έκρινε ότι ο διορισμός της διοίκησης του TRM από το Συντονιστικό Συμβούλιο Οπτικοακουστικών Μέσων δεν παρείχε κανένα εχέγγυο ανεξαρτησίας στο σταθμό, αφού τα εννέα μέλη του Συμβουλίου διορίζονταν από το Κοινοβούλιο, την Κυβέρνηση και τον Πρόεδρο της Μολδαβίας, χωρίς καμία προστασία έναντι της παύσης της θητείας τους⁵². Δεδομένου ότι το σύνολο της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας ανήκε σε ένα πολιτικό κόμμα το οποίο μπορούσε ελεύθερα να διορίζει και να παύει τα μέλη του Συμβουλίου και συνακόλουθα τη διοίκηση του τηλεοπτικού σταθμού, χωρίς δυνατότητα ελέγχου από την αντιπολίτευση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η εθνική νομοθεσία δεν προστάτευε ούτε σε ελάχιστο βαθμό τους ανωτέρω

⁵⁰ Recommendation Rec(2000)23, *op.cit.*

⁵¹ Υπόθεση *Manole και λοιποί κατά Μολδαβίας*, *op.cit.*, παρ. 53.

⁵² Άρθρου 31 του Μολδαβικού Νόμου 603-XIII της 3^{ης} Οκτωβρίου 1995.

φορείς από παρεμβάσεις της πολιτικής εξουσίας και αναγνώρισε την παραβίαση του άρθρου 10 εκ μέρους της Μολδαβίας⁵³.

Πέραν των αυστηρών απαιτήσεων ανεξαρτησίας, η σύσταση επικεντρώνεται στις αρμοδιότητες των ρυθμιστικών αρχών, μεταξύ των οποίων πρωταρχικό ρόλο κατέχει η παροχή των ραδιοτηλεοπτικών αδειών⁵⁴. Οι βασικοί όροι της διαδικασίας αδειοδότησης και τα κριτήρια απονομής ή ανανέωσης των αδειών πρέπει να ρυθμίζονται με σαφήνεια στο νόμο, ενώ η διεξαγωγή της διαδικασίας οφείλει να υπακούει σε συνθήκες διαφάνειας και αμεροληψίας και οι αποφάσεις των αρχών να υπόκεινται σε διατυπώσεις δημοσιότητας⁵⁵. Η συμμετοχή της ρυθμιστικής αρχής τοποθετείται, μάλιστα, στο αρχικό στάδιο του προσδιορισμού του αριθμού και της εμβέλειας των συχνοτήτων που θα διατεθούν στα ραδιοτηλεοπτικά δίκτυα. Εν συνεχεία, πρέπει να δημοσιεύσουν πρόσκληση υποβολής προσφορών, η οποία να παρέχει διευκρινίσεις επί των τεχνικών προδιαγραφών (ελάχιστη διάρκεια προγραμμάτων, γεωγραφική κάλυψη, τέλη αδειοδότησης) και σαφείς οδηγίες για την υποβολή του αιτήματος αδειοδότησης και τα απαιτούμενα δικαιολογητικά⁵⁶.

Το Συμβούλιο κατευθύνει τα κράτη μέλη στην ανάθεση της διεξαγωγή της διαδικασίας αδειοδότησης στις ανεξάρτητες ρυθμιστικές αρχές⁵⁷ προς το σκοπό της επίτευξης του πλουραλισμού στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα. Η επιλογή των παρόχων ραδιοτηλεοπτικών προγραμμάτων έχει καθοριστική σημασία για την πολυφωνία των προβαλλόμενων πληροφοριών, την ποιοτική στάθμη των προγραμμάτων και την προβολή κατά το δυνατόν μεγαλύτερου εύρους απόψεων και κατά συνέπεια θα πρέπει να γίνεται από όργανα ανεξάρτητα και ανεπηρέαστα από πολιτικές και οικονομικές πιέσεις⁵⁸.

6. Επίλογος.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι κεντρικό άξονα της πραγμάτωσης του δικαιώματος πληροφόρησης αποτελεί ο συγκερασμός της αρνητικής υποχρέωσης μη επέμβασης, με την ανάγκη θετικών ενεργειών εκ μέρους του κράτους που να κατατείνουν στη διαμόρφωση ενός κατάλληλου νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου διασφάλισης και προαγωγής της

⁵³ Υπόθεση *Manole και λοιποί κατά Μολδαβίας*, *op.cit.*, παρ. 109.

⁵⁴ Appendix to the Recommendation Rec (2000) 23, *Guidelines concerning the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector*, *op.cit.*, παρ. 13.

⁵⁵ Appendix to the Recommendation Rec (2000) 23, *op.cit.*, παρ. 14.

⁵⁶ Appendix to the Recommendation Rec (2000) 23, *op.cit.*, παρ. 15 – 16.

⁵⁷ Παρότι το σύστημα αυτό δεν ακολουθείται σε κάθε περίπτωση.

⁵⁸ Explanatory Memorandum to Recommendation Rec (2000) 23 on the independence and functions of regulatory authorities for the broadcasting sector, παρ. 34.

πολυφωνίας των ΜΜΕ⁵⁹. Η μεγαλύτερη πρόκληση ωστόσο στον ευαίσθητο και κρίσιμο για τη δημοκρατία τομέα των ραδιοτηλεοπτικών μέσων είναι η προσαρμογή στις προερχόμενες από τα νέα μέσα μετάδοσης πληροφοριών εξελίξεις: η διάδραση του κοινού – λήπτη της πληροφορίας με τον πάροχό της που κατέστη δυνατή μέσω του διαδικτύου, η αύξηση του αριθμού των καναλιών και των οπτικοακουστικών μέσων, η ανάπτυξη των ψηφιακών, ηλεκτρονικών, δορυφορικών μέσων αποτελούν ορισμένα μόνο παραδείγματα. Στα πλαίσια αυτά αναμένεται η στάση που θα κρατήσει το Δικαστήριο σε σχετικές υποθέσεις που θα αχθούν ενώπιόν του στο μέλλον. Η ερμηνευτική προσέγγιση που θα πρέπει να ακολουθηθεί σε κάθε περίπτωση επιβάλλεται να αφορμάται από το δεδομένο ότι η αύξηση του οπτικοακουστικού υλικού δεν συμβαδίζει πάντοτε με περισσότερη πολυφωνία, πολυμορφία και ποιότητα του περιεχομένου, γι' αυτό και οι εν λόγω στόχοι θα συνεχίσουν να βρίσκονται στο επίκεντρο των σχετικών υιοθετούμενων πολιτικών.

⁵⁹ Centro Europa 7 S.r.l. and Di Stefano v. Italy, παρ. 134.